

УДК 81'367.332:81'37

Ожоган В. М., Кадочнікова О. П.

КАТЕГОРІЯ АВТОРИЗАЦІЇ В СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ ІЗ ПОЯСНЮВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ: СЕМАНТИЧНІ ТА ФОРМАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Простежено особливості вияву модусної категорії авторизації як одного з аспектів непропозиційної структури речення, описано типові способи експлікації та семантичні реалізації авторизації у складних сполучникових одиницях із пояснювальними відношеннями як структурах, що містять подвійну номінацію тієї самої ситуації.

Ключові слова: складне сполучникове речення, пояснювальні семантико-синтаксичні відношення, модусні категорії, авторизація.

Активізація досліджень із синтаксичної семантики демонструє посилену увагу лінгвістів до вивчення непропозиційного значення речення як сукупності різних категорій. Однією з основних модусних категорій є авторизація, «за допомогою якої викладену в реченні інформацію кваліфікують щодо джерел чи способів її отримання» [7, с. 57]. Виокремлення цієї категорії відбувається на основі встановлення її класифікаційних ознак: наявність опозиції, згідно з якою мовець кваліфікує інформацію як таку, що виражає його ставлення та ставлення іншої особи до повідомлюваної інформації; належність до класу типізованих подій, що складається – на денотативному рівні – як мінімум з двох компонентів: суб'єкта авторизації й акту авторизації [6, с. 7]; вказівка не лише на «автора» сприйняття, констатації чи оцінки явищ дійсності, а й на характер сприйняття [3, с. 263].

Пояснювальні семантико-синтаксичні відношення встановлюють між компонентами складного речення, що позначають те саме явище об'єктивної дійсності, але послугуються при цьому різними мовними засобами [2; 4; 5]. Спеціалізованим показником пояснювального значення в поліпредикативних одиницях є сполучники *тобто*, *цебто*, *себто*, або *і* чи у значенні *тобто*. Зважаючи на розгалужену систему семантичних відтінків пояснення [4], звернемося до такого його різновиду, як пояснювально-інтерпретаційні конструкції, які найчастіше засвідчують експлікацію в модусній структурі ре-

чення категорії авторизації. Причиною цього явища є той факт, що предикативні компоненти одиниць із пояснювально-інтерпретаційними відношеннями – це різні позначення того самого явища, одне з яких належить мовцеві, а автором другого є інша особа чи група осіб. Таким чином, «план змісту авторизації, – як слушно зазначає В. Шинкарук, – спирається на протиставлення *своє / чуже* чи *авторське / цитоване*» [7, с. 57]. Саме ця опозиція становить онтологічну сутність авторизації і є одним із основних організувальних складників пояснення як окремого типу мовної семантики.

В українському мовознавстві загальноприйнятою є класифікація утворень, що містять у своєму складі категорію авторизації, на одиниці з експліцитною та імпліцитною авторизацією [1; 5; 7]. У реченнях із пояснювально-інтерпретаційними відношеннями деталізація авторизаційної характеристики має переважно експліцитний характер. Вказівка на джерело повідомлення може мати форму як граматичної побудови, так і окремої лексеми, напр.: а) вставних конструкцій зі значенням вказівки на джерело повідомлення, напр.: *До того ж сніг «зачиримів», як кажуть сибіряки, цебто – взявся твердою корою, й по ньому стало легко йти, як по білому асфальту* (І. Багрянний); *Мовне спілкування людей тісно пов'язане з пізнавальними процесами, тобто, як зазначав російський психолог Лев Виготський, воно є «єдністю спілкування й узагальнення»* (Ф. Бацевич); б) зрідка – вставлених конструк-

цій, напр.: *Українська синтаксична класиологія пройшла еволюцію від апріорності (термін належить І. Г. Милославському), «коли основи класифікації не визначені спочатку» (О. М. Мельник) і поняття класифікуються стихійно, до апостеріорності, що означає створення класифікацій на певному досвіді, тобто визначається певна логічна система диференційних ознак і на їх підставі здійснюється класифікація, підтвердженням чого виступає класифікація реченнєвих категорій та ін.* (А. Загнітко); в) дієслів спеціальних семантичних груп, напр.: *В Нашому говорі про нього, що має добру шуфлядку, тобто не позбавлений ораторського хисту (І. Вільде); І запросив не просто так, а натягнувши, що цей фільм стане першим у серії, яку вони подивляться разом. Тобто, як казали в старі часи, запрошував «з серйозними намірами» (Ю. Мушкетик).*

За умови, коли конструкції повторної номінації разом зі значенням авторизації оформлюються як вставлені, реалізується авторська настанова на факультативність такої семантики, яка постає супровідним, додатковим повідомленням до загального змісту речення, напр.: *У темряві пролітають повз нього яскраві вогненні цяточки – це світлячки (чи «святоіванівські хробачки», як кажуть у цих місцях), це значить, тут близько ліс чи сад, але Петрові здається, що ті вогненні цяточки відірвалися від того проклятого водограю над Бродами і замчали аж сюди (І. Багрянний).*

Цитування, покликання на інші джерела, що притаманні насамперед науковому стилю, проте трапляються також і в текстах публіцистичного та художнього стилів, лінгвісти потрактовують як невластиву авторизацію. О. Гніздекко зазначає, що «в основі невластиву авторизації лежить поглиблена суб'єктна перспектива оцінного ставлення автора до повідомлюваного» [1, с. 8], тож, окрім вказівки на джерело та спосіб отримання інформації, конструкціям із невластиву авторизацією властива й ознака оцінності чужого повідомлення. Саме спосіб введення в структуру чужого мовлення авторської оцінки й формує спосіб передачі чужого мовлення – цитування або інтерпретацію [1, с. 8]. На відміну від цитування, що передбачає дослівну передачу чужого мовлення з емоційно й інтелектуально нейтральною оцінкою, інтерпретація передбачає виявлення прихованого змісту чужого висловлення, зміщення фокусу актуалізації складників описуваної ситуації. У такому разі плумачення автором чужого тексту є одним із логічних прийомів творення ефекту достовірності власного висловлення. Складні речення із пояснювально-інтерпретаційними відношеннями яскраво репрезентують функціо-

нування невластиву авторизації у структурі синтаксичної одиниці, напр.: *І це відображення конкретного виміру ситуації, за концептуальними даними теорії «лінгвістичної відносності» Сепіра-Уорфа, ґрунтується на різному баченні світу людьми – через призму своєї рідної мови, тобто сприйняття навколишнього світу детермінується в першу чергу мовними нормами національного співтовариства, до якого належить мовна особистість (А. Загнітко); За словами Ніцше, Європа хвора на декаданс, тобто ми спостерігаємо постійне ослаблення волі, безсилля, виснаження духовних сил (В. Петрушенко).*

Деякі лінгвісти (В. Ригованова, В. Шинкарук, Т. Шмельова [6; 7; 8]) вважають авторизацію категорією, притаманною всім без винятку висловленням, адже «автор зобов'язаний, повідомляючи інформацію, кваліфікувати її як свою чи чужу, по-перше, і за способом її отримання, по-друге» [8, с. 35]. На нашу думку, пояснювальними конструкціями з імпліцитною авторизацією варто вважати такі висловлення, автор яких не вказує на джерело чи спосіб отримання інформації, оскільки висловлене ним повідомлення та його інтерпретація ґрунтуються на особистих спостереженнях, напр.: *Коли дубка можна порівняти до шхуни, де на обох мачтах гафельний такелаж, цебто немає рей, то бриг з рейним такелажем на фок- і на грот-мачті нічим не може нагадувати дубка (Ю. Яновський); Складносурядні речення відкритої структури характеризуються відкритістю смислового ряду поєднаних предикативних частин, тобто перелік останніх може бути продовжений (А. Загнітко).*

Наявність у структурі висловлення опозиції своє / чуже обов'язково передбачає вказівку на джерело інформації та спосіб її отримання мовцем, напр.: *Р. Селліні та А. Сочі стверджують, що конкурентоспроможність регіону не є простою інтерпретацією ані макроекономічної, ані мікроекономічної конкурентоспроможності, тобто регіони не можна аналізувати ані як просту сукупність компаній, ані як спрощену модель національної економіки (І. Брикова). Проте автори новітніх досліджень фіксують тенденцію до редукції авторизувальної рамки синтаксичних конструкцій [6, с. 9]. Так, редукції найчастіше зазнає суб'єкт – джерело інформації, напр.: *Це тут, у Малаковщині, вісімнадцятирічний народний вчитель Василь Федорович, наш тато, на власному досвіді вперше дізнався, що «наколка – друг чекіста». Наколка, тобто – провокація, підступна омана... (Д. Малаков); Поверталась вона якось з сесії раною весною, над півднем саме йшла чорна буря, або, як кажуть по-степовому, лив «наш чорний степовий дощ» (О. Гончар).**

Семантичними інваріантами категорії авторизації у складних реченнях із пояснювальними відношеннями є дві групи синтаксичних одиниць: 1) утворення з авторизацією, яка маркує власне висловлення мовця, напр.: *Я не думаю над тим, як пишуться пісні, тобто кожна пісня виражає якусь емоцію, але я не можу їх класифікувати* (Ю. Міщенко); *Діалог має процесуальну структуру, тобто у його межах наявний рух інформації між двома учасниками* (Ф. Бацевич); 2) конструкції з авторизацією, що кваліфікує висловлену інформацію як чужу, напр.: *На думку інших лінгвістів, у складному реченні спостерігається смислове й формальне об'єднання предикативних одиниць, цілісне звучання яких не дорівнює сукупності значень усіх компонентів, тобто значення складного речення – це не просте сумарне значення всіх його складників* (А. Загнітко); *Вони, кажуть вам, прозябають, або, по-вашому, ростуть, як та капуста на городі* (Т. Шевченко).

Категорія авторизації – своєрідна рамка, яка охоплює зміст речення, вказуючи на джерело та

спосіб отримання інформації, висловленої мовцем. Експлікація авторизації залежить від наявності опозиції *власна / чужа інформація*, яку мовець висловлює в повідомленні. Подвійна номінація тієї самої ситуації в межах одного речення формує пояснювально-інтерпретаційні семантико-синтаксичні відношення між його предикативними складниками. Синтаксична організація саме таких одиниць тісно пов'язана з експліцитною авторизацією та невластиво-авторизацією. Різносуб'єктна вербалізація однієї ситуації в межах складного пояснювального речення часто передбачає оцінку мовцем чужого повідомлення і водночас власне його тлумачення. Саме наявність якісно-оцінного ставлення до чужого мовлення є диференціальним критерієм і спонукає до виокремлення в межах аналізованих синтаксичних одиниць категорії невластиво-авторизації. Здійснена спроба інвентаризації семантичних інваріантів авторизації створює підґрунтя для подальшої диференціації відтінків значень у межах виокремлених груп.

Список літератури

1. Гніздечко О. М. Авторизація наукового дискурсу : комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англійських та американських лінгвістів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Оксана Миколаївна Гніздечко ; Київ. нац. лінгвістичний ун-т. – К., 2005. – 24 с.
2. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 204 с.
3. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка : [монографія] / Г. А. Золотова. – [2-е изд.]. – М. : УРСС, 2005. – 352 с.
4. Кадочнікова О. П. До проблеми формально-граматичного аналізу складних сполучникових речень з пояснювальними відношеннями / Олена Кадочнікова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : [міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва та ін.]. – Вип. XXII. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – С. 473–479.
5. Колісник О. Особливості синтаксичного зв'язку в складних сполучникових реченнях із пояснювальними відношеннями / Олена Колісник // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Вип. 17. – Донецьк : ДонУ, 2008. – С. 107–111.
6. Ригванова В. А. Зіставний аналіз категорії авторизації в українській та англійській мовах : структура та семантика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Вікторія Анатоліївна Ригванова ; Горлівський держ. педагогічний ін-т іноземних мов, 2006. – 22 с.
7. Шинкарук В. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : [монографія] / В. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с.
8. Шмелева Т. В. Семантический синтаксис : [текст лекцій] / Т. В. Шмелева. – Красноярск : Изд-во КГУ, 1988. – 54 с.

V. Ozhogan, O. Kadochnikova

AUTHORIZATION CATEGORY IN COMPOUND SENTENCES WITH EXPLANATORY MEANING: SEMANTIC AND FORMAL FEATURES

Features of modus category of authorization as one of aspects non-propositional structure of sentence are described. Typical ways of explication and semantic realizations of authorization in compound sentences with explanatory meaning as structures which contain a double nomination of one situation are characterized.

Keywords: the compound sentence, explanatory semantic-syntactical relations, modus categories, authorization.

Матеріал надійшов 12.06.2012